

BADIIY DISKURSDA EVFEMIZMLARNING O‘RNI

Sattorova Elena Anatoliyevna

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti dotsenti,

filologiya fanlari nomzodi

elenabereza76@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada badiiy diskursda evfemizmlarning o‘rni va ularning nutq madaniyatidagi ahamiyati tahlil qilinadi. Muallif evfemizmlarning ijtimoiy-madaniy va lingvistik xususiyatlarini ko‘rib chiqib, ularning nutqdagi estetik va pragmatik vazifalarini yoritadi. O‘zbek xalqining nutq madaniyatida evfemizmlardan foydalanish odobi, andishalilik va sharqona lutf bilan chambarchas bog‘liqligi ta’kidlanadi. Maqolada badiiy adabiyot namunalari, xususan, Alisher Navoiy hamda Tog‘ay Murod asarlaridan keltirilgan misollar asosida evfemik birliklarning lingvopoetik imkoniyatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, ayrim sohalarga xos nutqiy evfemizmlar, jumladan kurash, ko‘pkari va chorvachilik bilan bog‘liq leksik birliklar misolida evfemizmlarning qo‘llanish xususiyatlari ko‘rsatib beriladi. Tadqiqot natijasida evfemizmlar badiiy nutqning obrazlilik, ta’sirchanligi va madaniyligini ta’minlovchi muhim vositalardan biri ekanligi xulosa qilinadi.

Kalit so‘zlar: evfemizm, badiiy diskurs, nutq madaniyati, lingvopoetika, pragmatika, badiiy nutq, evfemik birliklar.

Аннотация. В данной статье рассматривается роль эвфемизмов в художественном дискурсе и их значение в культуре речи. Автор анализирует социально-культурные и лингвистические особенности эвфемизмов, раскрывая их эстетические и прагматические функции в процессе коммуникации. Подчеркивается, что использование эвфемизмов в узбекской речевой культуре тесно связано с традициями вежливости, деликатности и восточной речевой этики. На основе примеров из художественных

произведений, в частности из работ Алишера Навои и Тогая Мурода, исследуются лингвопоэтические возможности эвфемистических единиц. Кроме того, рассматриваются эвфемизмы, характерные для определённых сфер общения, таких как борьба, традиционная игра «копкари» и скотоводческая лексика. В результате исследования делается вывод о том, что эвфемизмы являются важным средством формирования выразительности, эстетичности и культурности художественной речи.

Ключевые слова: эвфемизм, художественный дискурс, культура речи, лингвопоэтика, прагматика, художественная речь, эвфемистические единицы.

Abstract. This article examines the role of euphemisms in literary discourse and their significance in speech culture. The author analyzes the socio-cultural and linguistic characteristics of euphemisms and highlights their aesthetic and pragmatic functions in communication. It is emphasized that the use of euphemisms in Uzbek speech culture is closely connected with politeness, delicacy, and the traditions of Eastern communicative etiquette. The study explores the linguopoetic potential of euphemistic expressions through examples from literary works, particularly those of Alisher Navoi and Togay Murod. In addition, the article discusses euphemisms used in specific communicative domains, such as traditional wrestling, the national game *kupkari*, and pastoral vocabulary. The research concludes that euphemisms serve as an important linguistic tool that enhances expressiveness, politeness, and aesthetic value in literary discourse.

Keywords: euphemism, literary discourse, speech culture, linguopoetics, pragmatics, literary language, euphemistic expressions.

Keyingi yillarda tillararo va madaniyatlارaro munosabatlar kuchayganligi sababli tilshunoslar va sotsial psixologlarning e'tibori turli xalqlarning muomala madaniyatini, unda ishlatiladigan ishoralar, milliy holatlarni, urf-odat va adab

normalarini o`rganishga qaratilmoqda. Chunki milliy, madaniy o`ziga xoslik o`sha xalqning xulqida, madaniyatida, so`zlashuv jarayonida o`z aksini topadi.

Har bir shaxs nutq jarayoniga o`z xalqi muomala madaniyatiga xos xususiyatlardan foydalangan holda aloqaga kiradi. Har qanday shaxs ma`lum muhitda shakllanar ekan, shu muhitda kishilar bilan aloqa-aralashuvda bo`ladi. Tilning sotsial mohiyatini xarakterlaganda til va xalq madaniyati, til va jamiyat masalalarini dialektik birlikda olib qarash maqsadga muvofiqdir. Har qanday jamiyatda madaniyatning rivojlanish jarayoni unga xizmat qilayotgan til bilan chambarchas bog`liq bo`ladi, shu bilan birga til ham jamiyat rivojiga ta`sir ko`rsatishi mumkin. Til insoniyat tarixida insonning hayvonot olamidan ajralib chiqishiga, iqtisodiy takomil topishiga, siyosiy tashkilotlarga birlashishiga, o`zlarining tafakkurlarini o`stirishga, tabiat kuchlariga qarshi kurashib, hozirgi zamon taraqqiyot darajasiga erishishga olib keldi.

Mamlakatimizning istiqlolga erishishi o`zbek xalqining madaniy-ma`naviy hayotida ulkan ijobiy o`zgarishlarning yuzaga kelishiga sabab bo`ldi. Istiqlol tufayli milliy qadriyatlarimiz tiklanmoqda. Xalqimizning ma`naviyati, madaniyati, axloqiy e`tiqodlari milliy ruh va yangi mazmun bilan to`lmoqda. O`zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimov «Xalqning milliy madaniyati va o`ziga xosligini ifoda etuvchi vosita bo`lmish o`zbek tilini rivojlantirish, bu tilning davlat maqomini izchil va to`liq ro`yobga chiqarish» davlat ahamiyatiga molik ekanligini ta`kidlagan edi. Darhaqiqat, o`zbek tiliga davlat tili maqomining berilishi hayotimizdagi eng muhim o`zgarishlardan biri bo`ldi. Negaki, asrlar davomida amalga oshmagan xalqimiz orzusi ro`yobga chiqdi. Bir paytlar oila, ko`cha va oddiy so`zlashuvda ishlatilib kelingan o`zbek tili endilikda dunyo miqyosidagi yirik anjumanlarni o`tkazish darajasidagi til sifatida maydonga keldi. Xo`sh, buning tub mohiyati nimada? Albatta, til xalq va millatning ko`zgusi. U har bir xalqning va millatning yashash tarzini, ijtimoiy munosabatlardagi o`rnini, turmushini, urf-odatlarini o`zida namoyon etadi. Shunday ekan, o`zbek tili o`zbek xalqining ijtimoiy hayot tarzini aks

ettirishda muhim ahamiyat kasb etib kelmoqda. Mustaqillik yillarining dastlabki kunlaridan boshlab o'zbek tilining imkoniyat doirasi yanada kengayib bordi. Xususan, uning ijtimoiy til faktori sifatidagi mavqei oshib bormoqda. Keyingi yillarda jahon tilshunosligida (ingliz, nemis, frantsuz, rus) bo'lgani kabi o'zbek tilining barcha sathlari bo'yicha ko'plab ilmiy izlanishlar qilinmoqda, darslik, qo'llanmalar hamda maqolalar yaratilmoqdaki, buning o'zi o'zbek tilining taraqqiyotiga sezilarli ta'sir qilmoqda. Xususan, ijtimoiy lingvistika (sotsiolingvistika, pragmalingvistika...) sohasida olib borilayotgan ko'pgina tadqiqotlar o'zbek tili taraqqiyotidagi muhim va dolzarb masalalar sirasiga kiradi.

Respublikamizning «Davlat tili haqida»gi, «Ta'lim to'g'risida»gi qonunlari, Kadrlar tayyorlash bo'yicha Milliy dasturida ma'naviy-ma'rifiy tarbiya, til masalalariga alohida ahamiyat berilgan. Fikrni ona tilida mustaqil, ravon, go'zal va lo'nda ifoda eta olish uchun kishida nutqiy madaniyat etarli darajada bo'lmog'i lozim. Zero, nutk madaniyati tildan bemalol va maqsadga muvofiq tarzda foydalana olishni ta'minlaydigan imkoniyat sifatida ardoqlab kelinadi. Ma'noli va bejirim gapira bilish, so'zning munosib o'rnini farqlay bilish, nutq odobi kabi fazilatlar o'zbek xalqi tarixida inson umumiy axloqining, ma'naviy etukligining tayanch ustunlaridan sanaladi. Haqiqiy ma'nodagi madaniy nutq shaxs umummadaniy saviyasining muhim unsurlaridan biridir. Shuning uchun ham mamlakatimizda ma'naviy-ma'rifiy islohotlar olib borilayotgan bir paytda nutq madaniyati masalalari, yoshlarning nutqiy madaniyat ko'nikmalari va malakalarini oshirish, ta'lim jarayonining barcha bosqichlarida madaniy nutq muammolarini doimo nazarda tutish har qachongidan ham dolzarblik kasb etadi.

Sharq xalqlari madaniy merosiga nazar tashlasak, ulkan ilmlar, betakror ishoratlar, nozik ma'nolar ummoniga o'xshaydi. Bu ummon bag'rida juda ko'p ma'naviy boyliklar yashiringan. Bunday ma'naviy boyliklarni topib, undan bahramand bo'lish zehnimizga, idrokimizga bog'liq. Zehniy teranlik, beqiyos idrok saxovati bizga ota-onalarimizdan qolgan buyuk ne'mat hisoblanadi. Chunki

o`tmishda yaratilgan ilmiy va badiiy merosimizda xilma-xil ishoratlarga bezangan xazina mavjud. Shu xazinani yuzaga chiqaruvchi, qo`riqlovchi, avlodan-avlodga o`tib kelishini ta`minlovchi vosita hamda uning kaliti til hisoblanadi. Shunday ekan, biz til qudratining sharq xalqlarida qanday qadrlanganligini bilmasak, tilimizga e`tiborimiz susayadi. Ayniqsa, tildagi ishoratlar xazinasini chuqur anglamaslik ma`naviy qashshoqlikni keltirib chiqaradi. Shuning uchun ma`naviy kamolotga erishishda madaniy merosimizdagi ishoratlar xazinasini chuqur o`rganish va undan bahramand bo`lishimiz zarurdir. Ma`naviy kamolotning debochasi tildan o`rinli foydalanish va sharqona lutfni to`g`ri tushunish hisoblanadi.

—Sharqona lutfll birikmasi tarkibidagi —lutfll so`zi *arabcha so`z* bo`lib, muloyimlik, rahmdillik, yaxshi muomala, marhamat kabi ma`nolarni bildiradi. Bundan tashqari —erkinlikll ma`nosini ham ifodalaydi.1 Lutf so`zi keyingi davrlarda —muloyimlikll ma`nosi asosida —silliq muomalalni ham bildirmoqda. Sharqona lutf deganda, turli ishoratlarga boy bo`lgan, nozik did bilan aytilgan va tagma`nolar vositasida murakkablashgan nutq tushuniladi. Ana shunday nutqning lisoniy asosi mavjud bo`lib, ular turlicha tahlil etiladi. Ayniqsa, o`zbek tili nuqtai nazaridan tekshirilsa, bunday holatlar nihoyatda ko`pligi hamda o`ziga xos xususiyati turli nutqiy jarayonlarda yuzaga chiqishi ko`zga tashlanadi.

Lekin bunday nutq nihoyatda zukkolik bilan irod etiladi. Notiqdan badiiy zukkolik va nozik idrok talab etadi. Alisher Navoiy —... *bu tilda g`arib alfoz va ado ko`pdur. Muni Xush oyanda tartib va raboyanda tarkib bila bog`lamog`ning dushvorligi borll*, - deb tildagi murakkablikka ishora qiladi. (Mazmuni: —Bu tilda ajoyib so`zlar va ifodalar ko`p. Buni xush keluvchi, go`zal tuyiluvchi va jozibador tartibda bog`lash juda qiyin).

Nutqimizda evfemizmlarni qo`llash ham bu bir madaniyatlilik, sharqona lutf qilish belgisidir. O`zbeklar nutqida evfemizmlarning ko`p qo`llanilishi xalqimizning andishaliligidan, halimligidan dalolatdir, desak mubolag`a bo`lmaydi.

Bilamizki, evfemizmlar ham til boyligimizning, nutqimiz ko`rkinig ko`rinishlaridan biridir. «*Yaxshi gapirmoq*», «*silliq so`zlamoq*» ma'nolarini beruvchi **evfemizm** atamasi muloqot jarayonida so`zlovchining nutqini qo`pol so`zlarni qo`llashdan yoki tinglovchining «ko`ngliga tegishi mumkin» bo`lgan noqulay so`zlarni ishlatishdan saqlash bilan bog`liq, ammo bu evfemizmlar qo`pol, noqulay ma`noni beruvchi so`z ifodalagan mantiqni bermaydi degani emas. Zero, evfemizm ifodaga ijobiy yondashuv orqali yuzaga keladi [9]. Va yana nutqda evfemizmlardan foydalanish kishining madaniyatlilik, farosatlilik darajasini ham belgilovchi me'yorlardan biridir.

Nutqda evfemizmlarni qo`llash xalqimizning qadim tarixi, urf-odatleri, umuman, ruhiyati bilan bog`lanadi. Masalan, «o`lmoq» fe'lining evfemizmlari paradigmatic qatorini hosil qilsak, undan o`rin olgan, o`rin olayotgan birliklar talaygina ekanligini, mazkur evfemizmlarning ba'zilari hozirgi kunda arxaik xarakter kasb etganligini kuzatishimiz mumkin. «*O`lmoq*» fe'lining o`rnida qo`llanuvchi evfemizmlarning ba'zilariga diqqatimizni qarataylik.

1. «...Ushbu tarixda dushanba kuni ramazon oyining to`rtida Umarshayx mirzo jardin kabutar va kabutarxona bila uchub, *shunqor bo`ldi*. O`ttiz to`qquz yoshar erdi...» [Bobur Z.M. Boburnoma. –Toshkent: Yulduzcha, 1989.]

2. «...Sarvi gulning soyasida *so`ldi* gul, netmak kerak?» (Rivoyatdan)

3. «.. (Farhodning) fano bodasidin *paymonasining to`lg`oni* va ul paymonani ajal soqiylari ilgidin sipqora ichgani va sog`olmas maydin jonon yodi bila mast bo`lub *jonidan kechgoni*» [Navoiy A. Farhod va Shirin. – Toshkent: G`.G`ulom nomidagi Adabiyot va san`at nashriyoti, 1989.]

4. «Qilib jononi otin tilga ta`lim,

Tutub jonon otin, *jon etti taslim*.»[Navoiy A. Farhod va Shirin. – Toshkent: G`.G`ulom nomidagi Adabiyot va san`at nashriyoti, 1989.]

Demak, «o`lmoq» fe'lining o`rnida qo`llanuvchi evfemizmlar uyasidan quyidagilar o`rin oladi: «*shunqor bo`lmoq*», «*so`lmoq*», «*paymonasi to`lmoq*»,

«jonidan kechmoq», «jon taslim etmoq», «dunyodan o'tmoq», «joni uzilmoq», «vafot etmoq», «qazo qilmoq», «jon bermoq», «dunyodan ketmoq», «tiriklikni tark etmoq», «fanodan baqoga ketmoq», «fanodan baqoga rixlat etmoq», «shahid bo'lmoq», «ruhi uchmoq», «yo'qolib qolmoq», «chirog'i o'chmoq», «jonini egasiga topshirmoq», «ko'z yummoq», «egamning marhamatiga bormoq», «oyoq cho'zmoq», «oyoq uzatmoq», «yostig'i qurimoq», «tashlab ketmoq» va boshqalar. Bu sirani yana bemalol davom ettirish mumkin. Mazkur evfemizmlar orasidan «shunqor bo'lmoq», «fanodan baqoga ketmoq», «fanodan baqoga rixlat etmoq», «shahid bo'lmoq», «egamning marhamatiga bormoq» kabilar arxaik xususiyatga ega bo'lib, ularni jonli so'zlashuvda emas, faqat badiiy asarlar tarkibida uchratamiz.

Shuningdek, «so'lmoq», «jon taslim etmoq», «qazo qilmoq», «chirog'i o'chmoq», «yostig'i qurimoq» kabi evfemizmlar badiiy nutqqa xos bo'lsa, «yo'qolib qolmoq», «qatorimizdan kam bo'lmoq», «ko'zimizni yoshlab ketmoq», «yolg'on dunyodan chin dunyoga ketmoq» kabi evfemizmlar shevalarda ko'p uchraydi.

Va yana kuzatishlarimiz shuni ko'rsatadiki, oddiy so'zlashuv nutqimizda tez-tez ishlatiladigan, qo'pol yoki ishlatilishi noqulay hisoblanmagan «yiqilmoq», «engilmoq», «yiqitmoq», «engmoq» kabi qator umumiste'mol so'zlarimizning ham maxsus soha egalari nutqida evfemizmlari mavjudki, bu so'zlarning lug'aviy ma'nosiga o'sha soha egalari nuqtai nazaridan yondashsak, buning tabiiy hol ekanligini anglaymiz.

Misollarga murojaatni *Said Ahmad ta'biriga* ko'ra: —o'z ona tilini benihoya yaxshi biladigan, bilgandayam butun ranglari bilan, ohanglari bilan biladigan, shu bois (asarlarini) sof o'zbekcha bitadigan, (to'g'rirog'i) o'zbek tilini kuylatadigan, o'zbek tilining jami jilvalarini oftobga solib ko'rsatgan|| Tog'ay Murodning «Yulduzlar mangu yonadi» qissasidan keltiraylik. Qissada kurashchilar nutqiga xos talaygina evfemizmlar borligini ko'ramiz. Chunonchi, asarda kurashda *yiqilish*, *yengilish* so'zlari umuman qo'llanilmaydi, ammo aynan shu so'zlarning ma'nosini beruvchi *yag'irini yer ko'rmoq*, *elkasi yerga tegmoq*, *orqasi yerga tegmoq*, *kuragini*

yer o`rmoq, yag`rinini yer iskamoq, yulduz sanamoq kabi evfemizmlar yoki *yiqitmoq, yengmoq* lug`aviy birliklari o`rnida *terib tashlamoq, mom qilmoq, yulduz sanatmoq* kabi evfemizmlar ishlatilgan.

«Shu Bakrboyning Samarqandda o`qiyotgan Jonibek uli kelgan. Yaxshi olishi bor-da. O`tgan yili kelganda Sariosiyoni **mom qilib edi.**» (Tog`ay Murod. Yulduzlar mangu yonadi. –Toshkent: SHarq, 2009.)

2. «Regardan O`tan polvon chiqib, Surxondaryoning suyangan tog`larigacha **terib tashladi.**» (38-bet)

3. «Bo`ri polvon O`tan polvonni cho`nqaymagan **olib urdi.** Surxondaryoning shon - sharafini ko`tardi.» (39-bet)

4. Oqibat... Bo`ri polvon... Polvon nomini olgandan buyon umrida birinchi marta **elkasi er ko`rdi.**

5. Kimsan Bo`ri polvon **elkasi erga tekkizgan** Ismoil polvon! (53-bet)

6. Sport ustasi Maksim polvon **yulduz sanadi.** Ha-l-o-o-ol.

Yoki asarda **qariqiz** so`zi mutlaqo ishlatilmaydi, ammo uning ma`nosini beruvchi **bir tengi yo`q, tengi topilmagan** kabi evfemizmlar ishlatiladiki, bu o`sha qizning holatida bo`lgan kitobxonning ham «ko`nglini ayaydi».

Asarda faqat kurashchilar nutqiga xos bo`lgan evfemizmlardan tashqari «xotin olmoq» birligi o`rnida «begona qilmaslik» (Bo`ri polvon Suluvni **begona qilmadi**) (64-bet) yoki bugungi kunda biz yoshlarning nutqida uyat, noqulay sezilmaydigan «sevmok» lug`aviy birligi o`rnida «ko`z ostiga olmoq» (Bo`ri polvon ana shu qizni **ko`z ostiga oldi**), «ko`ngliga o`tirmok» (Suluv Bo`ri polvon **ko`ngliga o`tirib qoldi**) kabilar ham ishlatilganki, bu tilimizning jozibadorligi yozuvchi mahoratiga asos bo`lganligidan dalolatdir.

Ko`pkori (uloq, kurash) ko`proq sunnat (xatna) munosabati bilan o`tkazilganligidan, sho`ro davrida xurofiy, bid`at yoki eskilik, islomiy deb qaraldi, holbuki, markaziy osiyoliklarning bu marosimlari Islomdan muqaddam ham rivojlangan edi (masalan, chavgon, poyga kabi ot o`yinlari). **Ko`pkori** leksikasi,

xususan, terminologiyasi hozirgacha o`rganilmaganligi endi uning evfemikasini tadqiq qilishni ham birmuncha qiyinlashtiradi, albatta.

Ko`pkori (lug`atlarda **ko`pkari** shaklida - noto`g`ri kirib qolgan) o`zbekcha **ko`p** va tojikcha **kori** elementlaridan yasalgan atama bo`lib, ko`pning ishi, ko`pchilik bo`lib ijro etiladigan tadbir ma`nosidadir (qozoq tilidagi **ko`kbo`ri** ham ko`pkorining buzilgan shakli). Ko`pkori tushunchasi **bakovul** (aslda bek ovul, ovul boshi, ovul oqsoqoli) va **chavandoz** (aslda turkiy chopgan, chavgon va forscha andoz so`zlarining qo`shilgan, qisqargan shakli) faoliyatidan iborat.

Ko`pkorigacha odatda ot ma`lum muddat (ko`pincha 40 kun) boquvda bo`ladi: *Otingiz boquvdami? Otni boquvdan chiqardingizmi?* savoliga: **boquvda** deyaverish o`rnida, ko`p hollarda, **bog`lovda, tablada, saysxonada, og`ilda, otxonada** kabi nisbiy evfemalari bilan javob beriladi (go`yo boquvda deyish ko`zikish bilan bog`liq). *Otingiz ko`pkori yoki uloq chopishga tayyormi?* savoliga: **bilmasam, sovutayapmiz** (ot sovutishning nozik usullari bor); *Otingiz ko`pkariga yaramadi, uloq ajratolmadi* gaplari o`rnida **ot yaxshi sovutilmabdi, tobda emas ekan; ot yurolmay qolibdi** gapi o`rnida **otni qiziganda suvlabsiz, oyog`iga suv tushibdi; Ot ko`p yem yeb, bo`kib, oyoqlari qaltirab, oqsab qolibdi** gaplari o`rnida **em tushibdi, emlabdi; Ot semiz ekan, bekorga ko`pkariga qo`shibsiz** gaplari o`rnida **xom ekan, xomlabdi; Otni ortiqcha jilovlab bo`ynini qaytaribsiz, qiynabsiz, uribsiz** o`rnida **tobgardon qilibsiz** kabi evfemik vositalar qo`llaniladi.

Bu fikrlar Tog`ay Murodning "Ot kishnagan oqshom" asarida quyidagicha aks etgan: *Bizning Tarlonga suv tushibdi. Otga suv tushishiniku bilaman. Ot oyog`iga em tushdi degani nima degani? Ot oyog`iga em tushsa, qotib qoladi. Paylari dirillabdirillab uchadi. Haa, har ikkoviniyam ko`pkariga chopib bo`lmaydiya? - Egachi. Ot xomlab qoldi deydi, u nima degani? Unda ot moy tashlaydi. Keyin ko`pkoriga yaramay qoladi. Boqilgan otni bilibilmay chopib qo`ysangiz, ot ichida moy to`lib qoladi. Bunday otnida bir yilgacha ko`pkariga chopib bo`lmaydi* (200b.).

Ko`pkori va **uloq** tushunchasi ajralmas bo`lganligidan, ko`pkori o`rnida uloq atamasi ham qo`llaniladi (metonimiya): *ko`pkori berdi // uloq berdi; oti ko`pkoriga yaramadi // uloqqa yaramadi* kabi. Ko`pkori bilan bog`liq uloq tushunchasida ham ma`no kengayish yuz bergan: **tana, sarka, taka, buzoq, ho`kiz** ham **uloq** deb atalaveradi: *Uloq keldi. Butidan ko`tarib ko`rdim. Uloq bir tana edi. Oltmishetmish kilolik uloqni yerdan qanday qilib ko`tarib oldim. O`zim ham sirini bilmay qoldim* (159b.). Demak, **uloq** atamasi ham nisbatan evfemik ma`no kasb etgan.

Ko`pkorida ot chavandoz - egasi ma`nosida ham qo`llaniladi: *500 chavandoz, 1000 chavandoz keldi o`rnida 500 yoki 1000 ot keldi* deyiladi (metonimiya).

Chorvador nutqida otlar inson kabi nom oladi - laqab bilan ataladi. Ko`pkori vaqtida chavandoz ko`pincha mingan otining laqabi bilan ataydi (metonimiya): *Bakovul qamchisini boshi uzra ko`tardi: Halol! Halol! Chag`ir (ot) tashla,-dedi. Tarlon (ot)niki halol! Tarlonniki halol! Tarlon, ma, haqqing!* (131b.). *Ay, bakovul! To`riq (ot) chilvir soldi. To`riqning ulog`i harom!* (125b.). (Chilvir yarim quloch keladigan arqon, ip, chizim; uchi egar qoshiga sig`adigan halqa qilib tugiladi; bir uchi uloqning kezanagidan o`tkazib olinadi. Bunda uloqni tortib olish imkoniyati bo`lmaydi). *Chil (ot) yo`lini chap solibchap solib chopdi. Chag`ir Chilga yaqin ham borolmadi. Chag`ir armonda qoldi* (125b.). *Ayniqsa, Tarlon uloqni bakovulga bergisi kelmadi* (119b.). *Halol! Saman (ot)niki halol! Tashla, Saman, tashla! E, barakallae, Saman. Haqingni ol! Saman uloqni erga tashladi* (118b.) (Misollar Tog`ay Murodning "Ot kishnagan oqshom" romanidan).

Yuqoridagi gaplarda inson (bu yerda chavandoz) faoliyatining ot faoliyatiga ko`chirilishi, chavandoz nomining ot laqabi bilan atalishi ham evfemik ma`no ko`chishning o`ziga xos original metonimik usullaridan biridir. Yana bir misol: *Birodarlar Tarlon g`ayrat qildi. Yana ikki marta uloq ayirdi. Shunda g`uj odamlar orasidan kimdir birov ovoz berdi: -Tarlon! Bu yoqqa bir qarang! -dedi* (119b.).

Ko`pkorining ham boshi, davomi, oxiri bo`ladi. Ko`pkori ko`pincha bakovulning quyidagi odatiy talabi bilan boshlanadi: *O...o... o..., chavandozlarov!*

Gapimni o`ng qulog`ing bilanda, chap qulog`ing bilanda eshitib ol! Chilvir solma-bir! Birbirovingni yomon gap bilan so`kma-ikki! qamchi solma-uch! Yiqilgan chavandoz ustiga ot solma-to`rt! Ot qochganda ushlashga yordam ber-besh! Ol, haol!! (T.Murod, "Ot kishnagan oqshom", 117b.). Bu: 1) kimki tartibbuzarlik, g`irromlik, vijdotsizlik qilsa; 2) uyat so`z bilan haqorat qilsa; 3) qamchilashsa, urisa; 4) chavandoz yiqilganda, uni otga bostirsa; 5) qochgan otni ushlashishdan bosh tortsa, unday chavandoz jazolanadi, ko`pkoridan haydab yuboriladi degan fikrning evfemik matnidir.

Ko`pkoriga qo`yiladigan boylik (ot, tuya, oltin, pul, gilam, mashina kabi)ning umumiy evfemik atamasi **zot, haq, sovrin** so`zlaridir: *Tarlon ketmaket ikki zot ayirdi. Shunda bakovul yana zotni oshirdi* (117b.). *Chavandozga uzib ajrata olmagan bo`lsada, zot berildi* (119b.).

Odatda, ko`pkori davomida bakovulning **Halol! Harom! G`irrom! Bo`ldi! Bo`lmadi! Bekor!** degan xitobi yangrab turadi. Uloqni to`da (200,500, bundan ko`p yoki oz ot) ichiga kirib olib chiqqan, besh va undan ko`p metr chamasi to`dadan uzoqlashgan chavandozga nisbatan: **Halool!! Bo`o`ldiii!**; Aksincha, to`dadan olib chiqib ajrata olmagan, tushirib qo`ygan chavandozga nisbatan: **Haroom!** xitoblari yangraydi.

Misollar: *O`zim Samadning Chetgir* (o`zi to`daga kirib, uloqni yerdan ko`tarib olib chiqolmaydigan, biroq olib chiqilgan uloqni chetda turib ilib ketadigan ot va chavandoz chetgir deyiladi) *ko`k samanini mindim. Yo`ldosh uloqni halol olib ketdi. Yo`ldosh chavandozga halaqit qilmadim, oshiga sherik bo`lmadim...qo`o`yib yubor, haqning yarmini beraman deb shivirladi* (127b.). *Bakovul: Bekooooor! Chilniki bekooooor! dedi* (134b.). *Chil bu safar uloqni dangal tashladi: Halool! Halool!* degan ovoz yangradi (127b.). *Ay, bakovul, To`riq chilvir soldi! Harooooom! To`riqning ulog`i harooooom!* (125b.). *Tarlonniki halol! Tarlonniki halol! Tarlon, ma haqing* (125b.).

Ko`pkorida bir udum bor: uloq maydon chetidan kattaroq o`choqday qazib qo`yilgan chuqurga olib borib tashlanishi kerak. Shu chuqur **qoraliq** deyiladi. Qoraliq qo`ymoq esa bir yirtim qizil mato bayroqcha qilinib, chuqur chetiga qadab qo`yilishidir. Demak, **qoraliq qo`yiladi** gap zot ajratishning eng mashaqqatli usulidir degan tushunchaning evfemasidir: Chavandozlar! *Endi qoralik qo`yaman! Mana! dedi bakovul* (T.Murod "Ot kishnagan oqshom", 132b.).

Eshitmadim demanglar! Oxiri!! Olganolganniki! Ustida katta zoti ham bor! (keyin ular aniq aytib boriladi) xitoblari ko`pkori tamom bo`ldi, uloqni kim ajratsa, o`ziniki tushunchasining evfemik simvolidir. **Oxiri** (ajratilgan mol-uloq) ot yoki chavandozning shuhrati - g`alaba ramzi. Hatto, ayrim kasallik, ziyonzaxmatlardan xalos bo`lish, tug`mas ayollarning tug`ishi bilan bog`liq "oxiri" go`shtidan yeyishga intilish odati ham mavjud. Oxirida bakavulning: **To`yi to`yiga ulashsin, to`y sohibining topgani to`yga ketsin, boshi to`ydan chiqmasin** degan (to`yning ham, ko`pkarining ham tugaganligini anglatuvchi) evfemik duoi olqishi, evfonik nidosi yangraydi.

Umuman, ko`pkori va shu kabi xalq o`yinlari bilan bog`liq marosimlar va udumlar leksikasi, shuningdek, evfemik vositalari alohida ishlanishi kerak.

Demak, evfemizmlar xalqimiz uchun nutq madaniyatini oshirish manbalaridan, ko`rkam va jozibador nutq irod qilish vositalaridan biri bo`lib qolaveradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Абдурахмонов Ф. Ҳозирги ўзбек тилининг адабий услуби ҳақида \ \ Ўзбек тили ва адабиёти. -1992, № 5-6. 38-36-б.
2. Бозоров О. Юклама категорияси \ \ Ўзбек тили ва адабиёти. -1972, №2, 27-б.
3. Икромов Р. Ўзбек тилида отларнинг синтетик-аналитик ва функционал формалари. Т., 1985. 10-б.

4.Исматуллаев Н. Эвфемизмы в современном узбекском языке: Автореф. дис...канд.филол.наук. –Т.,1963. -19 С.

5.Исматуллаев Н. Ҳозирги ўзбек тилида эвфемизмлар. Тош ДПИнинг «Илмий асарлар»и, 42-т., 1-китоб, Т.,1963, 3-35-б.

6. Тоғай Мурод. Юлдузлар мангу ёнади. –Тошкент: Шарқ, 2009.

7.Маҳмудов Н. Пресуппозиция ва гап\ \ ўзбек тили ва адабиёти. -1986, №6, 28-б.

8.Мирзаев М. ва бошқ. Ўзбек тили. Тошкент, 1975 йил.

9.Миртожиев М. Ўзбек тили семасиологияси. – Тошкент: Мумтоз сўз, 2010.

10.Мухаммад Исо ибн Турсунбой ибн Юсуфхон. Ислом дини ва ибодати қоидалари. –Т.: Ўзбекистон,1993. 22-б.

11.Нурмонов А.ва бошқ. Ўзбек тилининг мазмуний синтаксиси. Тошкент, 1992 йил, 113-бет.

12.Нурмонов А. Тасдиқ ва инкорнинг паралингвистик воситалар ёрдамида ифодаланиши \ \ўзбек тили ва адабиёти. -1979, № 1. 132-б.

13.Тошалиев И. Стилистик норма муаммолари \ \ўзбек тили ва адабиёти. -1989, № 5. 29-б.